

КУМАНИТЕ В СРЕДНОВЕКОВНА СЪРБИЯ¹

Александър Узелац

Народът на куманите е идентичен с половците от руските летописи и е сроден или еднозначен с кипчаците от персийските и арабските извори. В етнолингвистичен аспект куманите са от тюркски произход и се появяват през XI век из черноморските степи. Тяхното преселение представлява една от последните вълни на номадските миграции, които се изливат от Централна Азия към Запада. Още от 1078 г. куманите присъстват южно от р. Дунав, а през следващите два века те оставят дълбока следа в историята на Източна, Централна и Югоизточна Европа. Тяхното движение повлиява на разселването на другите степни народи и преди всичко на печенезите и узите (огузите), които се спускат към Балканския полуостров. Натискът на куманите върху тогавашните руски земи, Унгария и Византия, последван от заселването им в Панония и Подунавие, тяхното значение и военен потенциал в тогавашните събития, особено в създаването на Второто българско царство, са само някои от очевидните проявления на влиянието им върху историята на този регион. Куманските вълни се преливат една в друга все до края на първата половина

1 Превод от сръбски език: Димитър Атанасов и Димитър Григоров

Рисунок от куманската хроника на Радзивил XV в.

XIII века, а последният голям пробив в Югоизточна Европа се извършва под натиска на монголското нашествие в края на тридесетте и началото на четридесетте години на същото столетие.²

2 П. Голубовский, *Печенеги, торки и половцы до нашествия татар*, Киев 1884; J. Marquart, *uber das Volkstum der Komanen*, Berlin 1914; Г. Федоров-Давыдов, *Кочевники восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, Москва 1966; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux Xie et XIIe siècles*, Bucharest 1978; П. Павлов, „Средновековна България и Куманите - Военнополитически отношения (1186-1241 г.)“, *Трудове на Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ - Исторически факултет* 27 (1989) 7-59; A. Pálótyi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians - Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapest 1989; С. Плетнева, *Половцы*, Москва 1990; В. Стоянов, *История на изучаването на Codex Cumanicus, Кумано-печенежки антропоними в България през XV век*, София 2000 (=Стоянов, *Антропоними*); P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans (900-1204)*, Cambridge 2000, 80-116; N. Berend, *At the Gate of Christendom - Jews, Muslims and "Pagans" in Medieval Hungary c.1000-c.1300*, Cambridge 2001; V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Centuries*, trans. D. Badulescu, Cluj-Napoca 2003, 217-340; I. Va-

Със сила и умение Византия успява да привлече и използва първата вълна от новодошлите кумани против другите номадски нападатели. При Левунион през 1091 година съюзените византийско-кумански сили разбиват печенегите, а скоро след това куманите в състава на византийските погранични военни части се озовават в съседство на сръбските земи. Историкът на първите кръстоносни походи, Алберт Аахенски, ги споменава близо до Белград още през 1095-1096 г.³ До първите контакти между кумани и сърби се стига може би още по това време, а през XII век –съвсем сигурно. Ако не порано, знае се, въз основа на сведенията на Йоан Кинам, че през 1167 г., във връзка с унгарско-византийските сблъсъци в Срем във войската на Мануил I Комнин (1143-1180) се намират заедно сърби и кумани.⁴

Като наемници, служещи на сръбските владетели, куманите се срещат за първи път през втората половина на XIII века, в контекста на сръбско-унгарските отношения. Според сведението на архиепископ Данило II, младият сръбски принц Стефан Драгутин, женен за унгарската принцеса Каталина, дъщеря на крал Стефан

sary, *Cumans and Tatars - Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge 2005 (=Vasary, *Cumans and Tatars*); В. Стоянов, *Куманология - опити за реконструкция*, София 2006; А. Николов, *Куманското заселване в Унгария и България (XII-XIII в.): паралели и различия* (монографията е под печат и тук изказвам благодарност към автора, който ми даде един екземпляр за ползване; =Николов, *Куманското заселване*, цитарано според заглавията на главите)

3 „Alberti Aquensis Historia Hierosolymitana“, *Recueil des Historiens des Croisades - Historiens Occidentaux*, IV, Paris 1879, 279.

4 *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn, 1836, 271; *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд 1971, 97-98 (Ј. Калић, Н. Радошевић-Максимовић)

V (1270-1272г.), която чрез майка си Елизабета е от кумански произход, настоява да получи от своя баща крал Стефан Урош I (с.1243-1276) владение, което да управлява. След като не успява да изпълни исканията си мирен начин, отива при тъста си и от него получава в подкрепа унгарски и кумански дружини (силы многие кѣзыка оугрѣскааго и коуманѣскааго). Преговорите между Урош и Драгутин след това са подновени, но не дават резултат и се стига до сблъсък. Изходът е известен и така след решаващата битка при Гацко в днешна Херцеговина Урош трябва да отстъпи престола и да предаде властта на Драгутин.⁵ Имайки предвид, че Стефан V умира през 1272 г., а че до битката при Гацко се стига четири години по-късно, е ясно, че конфликтът за сръбския престол не е бил краткотраен. Изглежда, че заминаването на Драгутин в Унгария и помощта, която получил тогава, би могла да дойде през последната година от управлението на Стефан V, след споразумението му с чешкия крал Пшемисъл II Отакар (1253-1278г.) в Пожун през 1271 г., който предоставя на Унгария краткотраен период на вътрешен мир след дългогодишни външно и вътрешнополитически трудности.⁶ Макар куманите да не са пряко упоменати в битката при Гацко, тяхното участие е известно въз основа на Даниловия разказ по-нататък. Заедно с унгарските отряди те изиграват съществена роля в този конфликт и така външната подкрепа е един от факторите които обезпечават победата на Драгутин.⁷

⁵ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, ed. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 13-19. (Variorum Reprints, London 1972; =Данило/Даничић); Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, прев. Л. Мирковић, Београд 1935, 14-18 (=Данило/Мирковић)

⁶ P. Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary*, trans. T. Pölbosfalvi, New York 2001, 107.

⁷ Cf. Vasary, *Cumans and Tatars*, 99-100.

Император Андроник II и крал Милутин, фреска от Хилендарския манастир XIV в.

Като наемници куманите със сигурност използва неговият по-малък брат и наследник Стефан Урош II Милутин (1282-1321), а свидетелствата този път идват от византийския бивш император и историк Йоан Кантакузин. В края на 1320г., докато в Византия се изостря конфликта между Андроник II (1282-1328) и внука Андроник III (1328-1341), който впоследствие прераства в гражданска война, едно сръбско

посланичество пристига в Цариград. Целта на тази мисия е бил да поиска връщането на някакви две хиляди кумани, които Андроник II наел от сръбския владетел, но не върнал.⁸ Кантакузин не говори за тяхното идване, но от другите извори може да се разбере малко повече. Известно е, че през 1312 г. Милутин предоставя военна помощ на Византия, която е разтърсена от действията на един турски отряд, който се укрепва в Галиполи и оттам безпокои близките области. Кантакузиновият съвременник, историкът Никифор Григора, говорейки за тези събития, посочва, че в невъзможността си сами да излязат на глава с тях, ромеите решават да извикат чужди наемници и за целта Андроник II изпраща молба за помощ до зет си Милутин. Тогава от Сърбия пристигат „две хиляди подбрани конници“, които заедно с византийците обсаждат турците и ги държат в обсада, като по този начин допринасят за окончателното им поражение.⁹ Същият брой, отнасящ се до куманите, които Кантакузин споменава, и сръбската военна експедиция, за която говори Григора, карат съвременните историци да виждат в съюзническата помощ идването на кумански наемници.¹⁰ Още по-силно впечатление прави информацията на Григора, че сръбската войска в този

⁸ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV*, I, ed. L. Schopen, Bonn 1828, 35 (=Cantacuzenus); *Византийски извори за историју народа Југославије*, VI, Београд 1989, 307-308. (С. Ћирковић, Б. Ферјанчић; =ВИИИЈ, VI)

⁹ *Nicephori Grigoraе Byzantina Historia*, I, ed. L. Schopen, Bonn 1829, 262-263, 267-269; ВИИИЈ, VI, 184-188. (С. Ћирковић, Б. Ферјанчић)

¹⁰ L. Mavromatis, *La fondation de l'empire serbe: Le kralj Milutin*, Thessaloniki 1978, 70; M. Bartusis, *The Late Byzantine Army – Arms and Society 1204-1453*, Philadelphia 1992, 83 (=Bartusis, *Army*); Vasary, *Cumans and Tatars*, 118-119; cf. G. Škrivanić, „O najamničkoj vojsci u srednjovekovnoj Srbiji“, *Vojnoistorijski glasnik* 1 (1954) 86. (=Škrivanić, *O najamničkoj vojsci*)

случай се състои изключително от конница, което също подкрепя твърдението, че става дума за кумани.

В различна перспектива тези сблъсъци в Тракия са изобразени от свидетелството на Данило II, който поставя акцента само върху сръбските успехи, напълно пренебрегвайки участието на византийски военни сили. Тогава Милутин, по молба на Андроник II – както свидетелства сръбския архиепископ, изпратил срещу турците своите родственици и телохранителите си („хранници“), които така ги разгромили, че градовете им (крепостите) били разрушени, богатството им разграбено и никой от тях не се спасил.¹¹ Имайки предвид и сравнявайки Кантакузиновите, Григоровите и Даниловите свидетелства би могло да се заключи, че куманите са съставлявали личната гвардия на сръбския владетел. Макар директни потвърждения на това предположение да няма, трябва да се напомни, че крал Милутин твърде много разчита на наемнически отряди, съставени от източни народи: яси (алани), татари, избягали от понтийските степи след разгромана Ногаевата орда (1299-1300) и на туркопули (потомци на тюркски наемници и християнки), напуснали византийската армия. Тяхното значение особено изпъква по време на гражданската войска между Милутин и Драгутин.

Когато Драгутин абдикира от рашкия престол през 1282 г. и предава властта на по-младия си брат, той прави това с условието след смъртта на Милутин престолът да се върне на потомците му. Бившият крал задържа за себе си северните области на рашкото кралство и през 1284 г. като унгарски васал придобива Мачва с Белград, Усора и Соли, а малко по-късно завладява Браничево, създавайки по този начин отделна държава между Унгария и Сърбия. Милутин обаче няма намерение да

¹¹ Данило/Даничић, 145; Данило/Мирковић, 109-110.

уважи споразумението и да изключи наследниците си от семейното наследство, което става главна причина за конфликта, избухнал в началото на XIV в. и продължил почти едно десетилетие.¹² В решителната му фаза Милутин, изправен пред загуба на своята знат, се намира пред изключително големи трудности, но вербуването на източните наемници в правилния момент според Продължителя на Данило се оказва решаващо за обрата в ситуацията и спечелване на победа.¹³

Следвайки Милутиновия пример, следващите сръбски владетели от династията на Неманичите Стефан Дечански (1321-1331) и Стефан Душан (1331-1355) също така наемат в личната си гвардия чужденци, но те са по правило от Запад – каталани и немци.¹⁴ Според съществуващите сведения по-късните наемнически отряди на сръбска служба никога не достигат брой, по-голям от 2000 – както в случая с куманите, което ясно свидетелства за важността и значението им.¹⁵ Все пак наемническата войска е по начало скъпа за издръжка и когато няма необходимост от присъствието ѝ, е могъл и да се откаже от нея, както заради определени политически интереси прави и Милутин.

Не се знае кога този отряд пристига в Сърбия.

12 М. Динић, „Однос краља Милутина и Драгутина“, *Зборник радова византолошког института* 3 (1955) 49-82.

13 Данило/Даничић, 358-359; Данило/Мирковић, 273; За тези наемници вж. статията ми „Источњачки најамници у Србији почетком XIV века“, *Весник војног музеја* 34 (2007) 29-37. и цитираните там извори и литература.

14 Š. Ljubić, *Listine o одношajah između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, II, Zagreb 1870, 11, 111; К. Жиречек, *Историја Срба*, II, прев. Ј. Радонић, Београд 1978i, 110-114; М. Динић, *Из српске историје средњега века*, Београд 2003, 432-451.

15 Škrivanić, *O најамничкој vojsci*, 87; А. Веселиновић, „Војска у средњовековној Србији“, *Војноисторијски гласник* 1-2 (1994) 411-412.

Един сръбски текст от началото на XVI век, наричан конвенционално *Троношки родослов* или *Троношки летопис*, споменава, че в сблъсъка с турците, освен Милутин и Андроник II, участва и „българският крал“ Шишман.¹⁶ Този ръкопис, обаче е твърде отдалечен от събитията, неточен и пълен с нелогичности, за да се предполага връзка между куманите на сръбска служба и господаря на западнобългарските земи. Що се отнася до тяхната по-нататъшна съдба, известно е, че въпреки решителното настояване на Милутин, те никога не се завръщат в Сърбия, защото на тях се разчита в предстоящата гражданска война във Византия между дядото и внука. Няколко години по-късно, по-точно преди октомври 1327 г., от Тракия те са преселени на егейските острови Лемнос, Тасос и Лесбос поради страх от евентуалното им присъединяване към татарите на хан Узбек (1313-1341г.), които по това време притесняват византийските области.¹⁷

Че куманското присъствие в Сърбия е било доста трайно (което не е свързано с ролята им на наемници) показва едно сведение от съчинение, посветено на живота на ранните францисканци, написано през началото на втората половина на XIII столетие. В този ръкопис Сърбия се споменава заедно с България и Гърция между страните, в които куманите, бягайки от Унгария намират убежище по време на монголското нашествие през 1241-1242 г.¹⁸ В същото време една по-

16 Я. Шафарикъ, „Србскій летописацъ изъ почетка XVI-гъ столетия“, *Гласникъ Друштва србске словесности* 5 (1853) 59.

17 *Cantacuzenus*, I, 259; ВИНН VI, 319; Bartusis, *Army*, 83; Vasary, *Cumans and Tatars*, 119.

18 До единствената критична публикация на този текст: G. De Frachet, *Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum*, ed. B. Reichert, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, I, Leiden 1896. нямах достъп. Тук се позовавам на електронното издание на

голяма куманска група се заселва в Браничево и в края на XIII век, когато тази област попада под сръбска власт, се интегрира в сръбското средновековно общество. Този процес не е нито труден, нито пък дълготраен, както показват примерите в съседство. Досегашните изследвания показват успешното включване на куманите във византийската прониарска система и постепенната им асимилация.¹⁹ В България, куманите, макар и масово заселвани, след покръстването си успешно и без трудности се претопяват в местния елит, запълвайки по този начин недостигът на локално военно съсловие.²⁰

У агиографа на сръбските крале и архиепископи Данило II и непознатия му продължител, които пишат през първата половина на XIV век, куманите, заедно с другите източни народи: яси, татари и турци, винаги се споменават с истинското им име, което показва, че са били добре познати на съвременниците.²¹ В по-късните текстове това различаване се губи вследствие времевата отдалеченост от самите събития, за които се разказва, и постепенното навлизането на византийския маниер за

английския превод на труда на Фраше: Gerald de Frachet, O.P., *Lives of the Brothers (Vitae fratrum)*, trans. J. Kenny, ch. 6.1

(<http://www.diafrica.org/kenny/VF6.htm> - дата на ползване 21. VI 2007.)

19 Г. Острогорски, *Још једном о пронијарима Куманима*, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 63-74; M. Bartusis, „On the Problem of Smallholding Soldiers in Late Byzantium“, *Dumbarton Oaks Papers*, 44 (1990) 1-26.

20 П. Павлов, „По въпроса на заселванията на Кумани в България през XIII в.“, II международен конгрес по българистика, *Доклади* 6 (1987) 629-637; A. Nikolov, „Cumani Bellatores in the Second Bulgarian State (1186-1396)“, *Annual of Medieval Studies at CEU* 11 (2005) 223-229; Николов, *Куманското заселване*, глава *Куманите в България през XIII и началото на XIV в.*

21 Cf. Данило/Даничић, 115, 371-372; Данило/Мирковић, 87, 283.

архаизиране на етнонимите под влияние на чужденците, пишеци в Сърбия. Ето защо Григорий Цамблак нарича татарите *готи*, докато Константин Костенечки понякога използва за тях името *перси*.²² Този маниер прилагат и т. нар. *Стари сръбски летописи*, писани през втората половина на XIV век, които, разказвайки за битката при Велбъжд, споменават българския цар Михаил Шишман (1323-1331г.) като „скитски началник“.²³ У някои византийски писатели „скити“ се наричат както куманите, така и татарите, за които е известно, че са участвали в българската войска при Велбъжд.²⁴ Впрочем, в този контекст, под „скитски“ съвсем сигурно не се подразбира „татарски“, защото в същите текстове татарите са назовани с истинското им име. Дали тогава би могло така да е означен куманския произход на българския владетел? Във всеки случай, в сръбската средновековна книжина никъде не се употребява „скити“ за българите и би могло да се предположи нещо подобно.

Интересен спомен за куманите и българите се съдържа в един апокрифен ръкопис, озаглавен „Сказание на пророк Исая как ангел го възнесе до третото небе“ („Българска апокрифна летопис“).²⁵ В текста, освен

22 Я. Шафарикъ, „Животъ краля Стефана Дечанскогъ“, *Гласникъ Друштва сръбске словесности* 11 (1859) 71; В. Јагић, „Константин Филозоф и његов живот деспота Стефана Лазаревића“, *Гласник српског ученог друштва* 42 (1875) 271-274.

23 „Изиде начелник скидский, глаголюмый Михаилъ царь съ силою многою, и съ нимъ шкръстными езыци, глаголю же Татари, Басараби съ прочими...“, Лъ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 78-79, 103.

24 Cf. Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1960, 84.

25 Лъ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.“, *Споменик Српске краљевске академије* 3 (1890) 190-193. (=Стојановић,

всичко друго, се разказва как старозаветният пророк бил водач на преселението на една част от куманите, които са наричани българи. („Коумани, рекоми Българе“), в карвунската земя, т.е. Южна Добруджа, а връзката между двата народа се обяснява по следния начин: „След смъртта на цар Испор (Аспарух) наричаха българи куманите, понеже преди него те бяха твърде погани, също и безбожни и в много безчестия и непрестанно бяха врагове на гръцкото царство много години“.²⁶ Според едно мнение първоначалната славянска версия на този текст в действителност е превод от гръцки и както може да се покаже въз основа на локализирането на местните имена и съхраняването на култа на Св. Исая, вероятно се е появила някъде в пространството между Сердика и Скопие в началото на втората половина на XI век.²⁷ Някои нови изследвания изместват датата на нейната поява по-късно, през първата половина на XII век, а запазената сръбска редакция със сигурност е много по-късна и чрез нея в по-късни времена се запазва спомена за куманите по-скоро не като етничност, а със значението „езичници“.²⁸

За темата също така е от значение богатият антропонимичен и топонимичен материал, който предлагат документалните извори. Още в първата *Хрисовуљи*); cf. В. Тъпкова-Займова – А. Милтенова, *Историко-апокалиптичната във Византия и в средновековна България*, София 1996, 192-206 (=Тъпкова-Займова, *Книжнина*)

²⁶ „И по оумрътїю же Испора цара вългарскаго нарекоше Коумане Българе. а прѣжде вѣхоу Испора цара погани зѣло, и безбожны соуште, и в нечѣстїя многа, и бивахоу всегда врази грѣчѣскомоу царѣствоу на лѣта многа“, Стојановић, *Хрисовуљи*, 191; cf. Тъпкова-Займова, *Книжнина*, 196.

²⁷ К. Жиречек, „Хришћански елеменат у топографској номенклатури балканских земаља“, прев. И. Синдик и Ј. Радонић, *Зборник Константина Жиречека*, I, Београд 1959, 522-523.

²⁸ Cf. Николов, *Куманското заселване*, глава. „Пристигането на куманите в района на Долния Дунав“

грамота на крал Стефан Първовенчани (1196-1228г.) за манастира Жича, издадена след 1219 г., се спомеват трима души, носещи името Коуманѣ,²⁹ а в Хиландарската грамота на крал Милутин, издадена преди 1302 г. се среща се някой си Коуманиѣ съ дѣтию.³⁰ Между хората от манастирските владения в Банска между 1313 и 1318 г. се откриват Коуманѣ и Коуманиѣ.³¹ И в по-късните документи, по-специално във Втория дечански хрисовул на Стефан Дечански от 1330-1331 г. и Третия дечански хрисовул на Стефан Душан от 1343-1345 г., се срещат няколко кумански етнонима: Коуманинѣ,³² Коуманиѣ,³³ както и патронима Коумановикѣ.³⁴ Същевременно, двама души с името Коуманѣ се споменават в регистъра на имотите на Хтетовския манастир през 1343 г.³⁵

Освен като етноним, понякога в същите извори се натъкваме на лични имена, които съвсем сигурно са с кумански произход. Така, във Втората и Третата дечанска грамота се срещат Котѣнѣ,³⁶ както и много хора, носещи

²⁹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbi-ae, Bosniae, Ragusii*, Wien 1858, 12 (Graz 1964I, Београд 2006i.) (=Miklosich, *Monumenta Serbica*); Д. Синдик, „Једна или две Жичке повеље?“, *Историјски часопис* 14-15 (1965) 309-315.

³⁰ Miklosich, *Monumenta Serbica*, 60.

³¹ Текст на *Банския хрисовул* никога не е цялостно издаван и ето защо тук се опирам на: М. Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства у XIV веку*, Београд 1986, 105, 110.

³² П. Ивић - М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 119, 203. (=Ивић, *Дечанске хрисовуље*)

³³ Ивић, *Дечанске хрисовуље*, 84, 90, 177

³⁴ Ивић, *Дечанске хрисовуље*, 143.

³⁵ Л. Славева, „Попис на имотите на хтетовскиот манастир од 1343 година“, *Споменици за средновековата и поновата историја на Македонија*, III, Скопје 1980, 296, 298.

³⁶ Ивић, *Дечанске хрисовуље*, 258. Куманскоимевъввариантите Котѣнѣ, Котанѣ и Котянѣ е засвидетелствано в руските летописи: *Полное собрание русских летописей* (=ПСРЛ), I, Ленинград 1926,

името **Шишманъ**,³⁷ а в Светоархангеловския хрисул на цар Стефан Душан от 1348-1350 г. се посочват някои **Дръманъ**.³⁸ Накрая, тези имена не са се ограничавали само сред по-ниските обществени слоеве и в Дубровнишката грамота на босненския бан Матей Нинослав от 1249 г., между заклелите се е видим казнаца **Бълъханъ**.³⁹

В съответствие с антропонимичните показатели се намират произлизащите от тях топонимични показатели. Дори и сумарен поглед върху днешната топография на Балканския полуостров и околните земи показва често срещани се „кумански“ места: от Куманово (Македония), през Комана (Comana, Добруджа), Команеци (Comănești, Молдавия), до Куншаг и Кишкунхалаш (Kunsbg, Kiskunhalas, Панония). В сръбските средновековни грамоти се забелязват много места, носили кумански имена, които по-късно изчезват. Едно село **Куманово**, което се намира недалеч от

446, 504 (*Лаврентьевская летопись*); ПСРЛ, III, Москва-Ленинград 1950, 62 (*Новгородская первая летопись*), а в латинските текстове като *Kuthen*, cf. *Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis arpadianae gestarum*, II, ed. I. Szentpetery, Budapest 1938, 553-554; L. Rásonyi, „Les Anthroponymes Comans en Hongrie“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 20 (1967) 143-144. (=Rásonyi, *Anthroponymes*)

37 Ивић, *Дечанске хрисулуе*, 9, 121, 122, 158, 248, 251; cf. Стоянов, *Антропоними*, 196-197.

38 С. Мишић - Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисулуа*, Београд 2003, 107; cf. Rásonyi, *Anthroponymes*, 140; Стоянов, *Антропоними*, 194-196.

39 Miklosich, *Monumenta Serbica*, 33. Вероятно е изведено от името на българския цар Иван Асен I (1190-1196) – **Белгун**. За името Белгун вж. литературата цит. у И. Божилов, *Фамилията на Асеневци (1186-1460) - генеалогия и просопография*, София 1994, 35, н. 2; За титлата на казнаца, която представлява най-високопоставения чиновник, отговарящ за административните дела: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, 17-24.

Призрен, се споменава в Дечанските хрисулуи, както и в грамотата на Стефан Дечански от 1326 г., дадена на призренската епископия,⁴⁰ док се у дарствената грамота на същия владетел от 1327 г. за Хиландар, среща топонимът **КОМАНОВО СЕЛИЩТЕ**.⁴¹ Днешните села Кумани в Браничево и Кумания в Мачва се откриват още в грамотата на княз Лазар Хребелянович за Раваница от 1381 година.⁴² Произходът на известен брой запазени до днес сръбски топоними, като Куманица или Куновица, не е изяснен, макар да съществува възможност те да са също от кумански произход. Все пак, настояването на определени чуждестранни изследователи да открием кумански следи в наименованията като Комарница и Алтин, не може да се приемат.⁴³

Що се отнася до личните имена, то някои от тях (Шишман, Дърман) със сигурност са били достатъчно добре познати и известни по целите Балкани, и не могат да осветляват следите на нечий произход, а представляват израз на определена мода – както, да речем, днешните имена Филип или Александър също нямат никаква етническа характеристика. За етноними,

40 Ивић, *Дечанске хрисулуе*, 65, 98-99, 194-196; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, (Београд 2005. I) 639, 646 (=Новаковић, *Законски споменици*)

41 Стојановић, *Хрисулуи*, 25; Новаковић, *Законски споменици*, 396, 398.

42 Miklosich, *Monumenta Serbica*, 199.

43 I. Schütz, „Les contacts mйдийvaux albano-comans reflйtйs par l’onomastique de Kosovo“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 40 (1986) 293-300. Името на Комарница, наречена на едноименната река, е по-старо от XI век и не може да се свързва с куманите, докато името на областта Алтин се извежда от латинското *altus* – „висок“, а не от турската дума *altin* или *altün* – „злато, златни“, както Шутц твърди, cf. Г. Томовић, „Алтин у XIV и XV веку“, *Становништво словенског поријекла у Албанији*, Титоград 1991, 153-166.

използвани като лични имена (Коман, Куман, Куманин) можеше изрече същата констатация. Вероятно по времето, когато са засвидетелствани в грамотите (XIII-XIV век), те са били в много голяма степен вече в употреба, вземайки функцията на обикновени лични имена. Наред с това, трябва да се напомни, че посочените примери не се срещат компактно, ами спорадично и в компанията на словянски и християнски антропоними и с оглед на това, че цитираните грамоти покриват Поморавието, косовско-метохийските краища и Вардарска Македония, те не биха могли да се свързват с някаква определена по-конкретна географска територия. Но, именно честотата и разпространението на антропоними и топоними от кумански произход по цялата сръбска етническа територия показва, че макар и косвено, влиянието на куманите в средновековна Сърбия е много по-голямо от това, което може да се очертае въз основа на редките съобщения за тяхната военна служба.

CUMANS IN MEDIEVAL SERBIA

Aleksandar Uzelac

Cumans, nomadic Turkic-speaking people, were, above all, important military factor in Southeastern Europe during the Middle Ages. First contacts between Cumans and Serbs took place at the end of the 11th or at the beginning of the 12th century. Cuman presence in Serbian lands is attested from the middle of 13th century, when a group of nomads, according to one western contemporary source, fled from Hungary during the Mongol invasion (1241-

1242) and found a refuge in Bulgaria, Greece and Serbia. As mercenaries, they are first mentioned in the struggle between King Stephen Uroš I and his son Stephen Dragutin in the years of 1271-1276. Dragutin's younger brother and successor king Stephen Uroš II Milutin (1282-1321) also employed Cuman horsemen, totaling 2000 in number and thus being the largest foreign military contingent in medieval Serbia. In 1312 these nomads were ceded to the Byzantine emperor Andronicus II and eventually settled on Aegean islands.

In Serbian sources written before the second half of the 14th century (hagiographies of archbishop Daniel II and his continuator), Cumans were always mentioned under their proper name and distinguished from other eastern peoples – Tatars, Alans or Turks, which is a testimony that contemporaries were quite familiar with their presence. In later texts (so-called *Old Serbian Chronicles*), this trait disappears, due to the temporal distance from the events they describe and also due to the penetration of Byzantine manner of archaizing contemporary ethnonyms. Therefore, it's not surprising that Cumans were named *Scyths*. Another result of this process was that the term *Cumans* acquired the new meaning – *heathens*, as in very popular medieval text commonly known as *Bulgarian Apocrypha chronicle*.

Traces of Cumans are preserved in the Nemanjić royal charters from 13th-14th century. In these documents there are many personal names and place names, Cuman by origin. Their frequency and diffusion shows us that the influence of those resilient, warlike and omnipresent nomads, although indirectly, has been far greater in medieval Serbia than one can discern from scattered information regarding their military service.